

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

דקדוק שווה לכל נפש

השתדלתי להוכיח במאמרי הקודם¹, ששום משכיל, חריף ובקי, לא יוכל להשתמש כהלכה בשפתנו, להטותה וללושה כחפצו, והעיקר לחשוף מקרבה את עתר האפשרויות המקופלות בתוכה — אם לא ישב ללמוד ולשנן מתוך ספר-לימוד את תורת הדקדוק לכל פרטיה ודיניה המעשיים, ממש כתלמיד חרוץ ובן-חיל.

דעת לנבון נקל, כי כוונתי לדקדוק מעשי ופשוט, עם כל זה מלא ושלם, שאינו דורש הרבה זמן, מרץ ומות, כדי לעמוד על עיקריו הנחוצים ביותר בדיבור, בכתיבה ובקריאה. משך זמן של שבועות מספר, בכל יום כחצי שעה בלבד, יספיק דיי והותר ל"התבקות" הלכה למעשה בשלושת חלקי הדקדוק — הניקוד, הפועל והשם — באופן שיתמצא יודע-הספר מעתה והלאה בהם עד כדי אִמּוֹן עֲצָמִי, ביטחון גמור וחופש מוחלט ללא מכשול ופגע, ללא "תסביך נחיתות" ופקפוקי הבעה. יודעני אחדים מהם, מחברי ספרים עבריים מצוינים, ועם כל זה הם כותבים מכתבים ומשוחחים בטלפון דווקא אנגלית. מחשש שמא ייכשלו בלשונם ויינקשו בשינונם (את חיבוריהם הם מוסרים למגיהים ולמדקדקים, המנכשים

1. לדקדוק חהילה, "לשוננו לעם" ג"ד — ג"ה.

את הקמשונים). פשוט, לבי לבי אליהם, והם ראויים לרחמים רבים על רשלנותם הדקדוקית, שלרוב אשמים בה מוריהם ומלמדיהם, שלא השגיחו ב"קטנות" כאלה לפנים, כשהיו אנשי-הספר האלה חובשים ספסל בית-המדרש או בית-הספר.

יש לציין בשמחה את העובדה המרנינה, כי בשנים האחרונות קמה לנו משמרת צעירה של בלשנים עבריים מאולפים ומקצועיים, שרובם ככולם ממסיימי המדור הבלשני של המכללה העברית בירושלים. ויש להם מה להשמיע ומח להורות. אמנם הם חרדים יותר לשלום שפתנו החיה והמתהלכת בימינו, אך עם כל זה הם מסתייעים הרבה במקורות ובספרות הבלשנית המוסמכת (שרוב ספרי-היסוד שלה עדיין כתובים בלשונות-נכר, ורק מעט מהם בעברית). ולא עוד, אלא שהם מהווים תופעה לא-מצויה כלל: הם מיטיבים לשלוט בלשוננו ומחוננים בסגנון חלק וכשר. האמת ניתנה להיצמר: מדקדקינו מימי ההשכלה והתחייה היו כבדי-לשון בדרך כלל (עיין, למשל, חצ"ל, מ"ב שניידר ועוד).

ב

תודה לאל, כי לימוד הדקדוק אצל גדולים וקטנים, מתלמידים ותלמידים נעשה בזמן האחרון מעין אָפְנָה, כפי שמעיד הזרם הכביר של ספרי-לימוד לתורת הלשון, וכפי שמוכיחה תכנית-הלימודים באסכולות ובאולפנים במדינת ישראל וגם בתפוצות הגולה.

מה שנשאר אפוא לנו עכשיו לעשות — הוא להתאמץ עד כמה שאפשר להקל את לימוד הדקדוק, לבל יפיל עינינו

אותו ה"ספחד" הידוע, שהיה מנשב מתוך עמודי ספרי-השימוש
 הישנים. זכורני בימי ילדותי, כשביקרו פעם הוריי עמי יחד
 ביום השבת בבית שאר-בשרנו, נפח אמיד בעל-בית בראש-
 הומיות שבעירנו מינסק, מצאתי שם את בנו הבכור, שהיה בחור-
 ישיבה, אך היה גם לומד לשון-הקודש מפי מורה פרטי בבית.
 הוא הוציא לפניי את ספר-הדקדוק הראשון שראיתי מעודי,
 והוא כרך עבה-כרס, ושמו "תלמוד לשון עברי", כולל
 יסודות כל חכמת הדקדוק ושימוש הלשון, חיברו החכם הכולל
 המפורסם יהודה ליב בן-זאב ז"ל, עם הערות יקרות בשולי
 היריעה ועתה נוסף עליו דברים להשלימו וכו', ...ווילנא,
 בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם, תער"ב.

הספר הזה כולל בסך-הכול חמש מאות עמודים עם
 שני פירושים בכל עמוד בפטיט ובפטיט קטן — והכול בצפיפות
 עם מבול פסוקים ומראי-מקומות מתוך כתבי-הקודש בצירוף
 שפעת כללים ובני-כללים בלווית תלי-תלים של יוצאים מן
 הכלל ובני יוצאים מן הכלל. והנה מתוך הספר הזה, העשוי
 כמתכונת גמרא עם נושאי-הכלים המרובים על הדף ובסוף
 המסכת, היה בנו הבכור של שאר-בשרנו הנפח משנן ומשנן
 ומשנן ומזיע באין הפוגות (שהרי המורה מצווה והאב משגיח
 בשבע עיניים), כדי שיזכור על-פה כלל פלוני ויוצא מן הכלל
 אלמוני, אף-על-פי-כן זכורני, ששלח אליי אחר-כך איזו פתקה
 עברית, ונבהלתי לראות שם שיבושים גסים ומנקרי-עיניים.
 הספר הזה, "תלמוד לשון עברי", היה נפוץ בימיו לאלפים
 ונדפס בהרבה מהדורות — והרבה משכילים עמלו בו ושתו
 בצמא את חוקיו ומשפטיו, ויש מהם שהיטיבו בעזרתם להבין

יותר את דרכי המליצות בתנ"ך. אפס אפונה, אם השתמשו בו למעשה בכתבם בעצמם מכתבים וכתבים או דברי־הדפסה בכתבי־עתים ובספרים. הבה אתוודה, כי בשאלי את הספר מיד בנו של שאר־בשרי, הספקתי לקרוא להנאתי את הקדמתו של המחבר י"ל בן־זאב. אחר־כך קראתי בשים־לב הקדמה ומחקר על לשון האדם מאת אד"ם הכהן, אבל כשהגעתי לתוך גופו של הטרקלין, נרתעתי לאחוריי, ראשי נעשה סחרחר עליי מפני ההערות וההערות להערות, ההשגות וההשגות להשגות עד שתיבה משונת־צורה אחת בתנ"ך ממריצה כלל משונה היוצא דופן.

2

והנה בא גד. באותו זמן הייתי שטוף בקריאת עיתון־חילדים המודרני הראשון „עולם קטן“ בעריכת ש"ל גורדון. שחברי היה חתום עליו בהשפעת מורהו הפרטי — ומה זאת עיניי תחזינה? על פני שטח כל העמוד מודעה צעקנית ומבטיחה הרבה על ספר־דקדוק חדש מאת י"ח טב"ב בשם „תורת הניקוד“. רצתי לקנות את הספר הקטן והדק הזה. המכיל רק 64 עמודים, ונפילתי על המציאה הזאת בכל להט נשמתי העברית והצעירה: הכול פשוט וקצר מאוד, כל כלל על־מקומו — ובקריאה איטית אחת נתדקדקתי כולי בן־רגע עד שנדמה לי, כי מאז ועד כה לא הוספתי כלום על חכמת דקדוקנו. ויהי כאשר ביקרו הוריי עמי יחד בשנית, כעבור שניים־שלושה ירחים, בבית שאר־בשרנו הנפח, נכנסתי בשיחה עם בנו, האמון עלי תולע „תלמוד לשון עברי“, בדבר חוקי

לשוננו, הוברר לי מיד, כי זרה לו דעת הלכות שפתנו, אף
כי הזכיר כמה פסוקים תנ"כיים — עד שהתחקה מפי, מאין
שאבתי את המים החיים האלה...

כן, רבותיי. לפנים שקדו על חכמת הדקדוק כדי לעמוד
על סוד צירופיו של התנ"ך ולא הודיעו שום התעניינות
בעברית חיה, כתובה ומדוברת כיום הזה על יסוד צורות
אחידות ומוחלטות עם המיעוט-שבמיעוט של יוצאים מן הכלל.
לא כן בימינו, כשהתחלנו להבדיל לגמרי בין שני הנושאים
האלה: חקר פסוקי כתבי-הקודש כמו-שהם על כל נכוחותיהם
וזרותיהם לחוד — ותורת העברית החדשה וההווה על כל
עקיבותה והחלטיותה לחוד. ספר מלא ושלם, שיקיף את
החזיונות ובני-החזיונות הלשוניים שבתנ"ך, כולל לרוב כמה
מאות ואף למעלה מאלף עמוד (הנה, למשל, ספרו של צבי
הר-זהב יכלול כשישה כרכים — ובגרמנית הופיעו „מבואות“
כאלה עצומי-כמות עד למאוד) — בעוד שספר, שידון בדקדוק
העברי המודרני והשימושי, כולל כחמישים-שישים עמוד
ותו לא.

הבה ניקח לדוגמה את הפרק המפורסם והמפורצם על
הדגש החזק (שלפנים היה לקלסה בעיני סופרינו ומחנכינו
בימי התחייה הלאומית). בספר „תלמוד לשון עברי“ תופס
הפרק הזה „בגדר הוראת הדגש“ שבעה עמודים צפופים עם
שני פירושים למטה, ולכל יוצא דופן הומצא נימוק מיוחד
בכוח הדרש והפלפול. בספר „תורת הלשון בהתפתחותה“
למ"ב שניידר משתרע הדגש החזק (וקצת גם הדגש הקל) על
פני שטח בן חמישה-עשר עמוד, אבל יש כאן הרבה דברים

של טעם להעמידנו על טיב החיזיון הזה מצדי צדדיו. והנה טלו בידכם את ספר־שעשועיי מילדותי ועד היום, תורת הניקוד־ לי"ח טביוב, ושם אוכל הפרק הזה רק עמוד ושליש עמוד — ואני מבטיחכם נאמנה, כי בעברכם עליו בשים־לב יתגלו לפניכם בן־רגע כל סודותיו ורזיו של הדגש החזק עד כדי לנקד ולדגש בעצמכם כל שיר, והוא הדין, אם תעיפו עין על שני הקונטרסים הקטנים, תורת הניקוד לבתי־ספר־ מאת חנוך ילון, המכיל בסך הכול 23 עמודים, ו־פרק הניקוד־ מאת ע"צ מלמד, המכיל 28 עמודים — והתעכבתם באפס־יד על הדגש החזק, המרפה עד היום יד העברים העצלים, ואורו עיניכם לנצח־נצחים לבוא עד תכונתו.

כיוון שאנו דנים כעת בהלכה זו, בדעתי להעיר על החומרות הדקדוקיות היתרות, שאין להן שום מקום בעברית העכשווית. חיים צבי לרנר, שהיה ידוע בכינויו חצ"ל, כתב לפני מאה שנים בספרו „מורה הלשון“, עמוד 12, לאמור: „ולפעמים חסר דגש באות שואית להקל על המבטא, כי מלות תַּמְנֵבֶר הַלּוּיִם יִקְחוּ יִשְׂאוּ יִסְעוּ חסרות תמיד דגש באותיות מ' ל' ק' ש' ס' ; וכן יוֹד שוואית חסרה תמיד דגש, כמו: הַיָּאוֹר בַּיָּאוֹר, זולת אם היא לפני אותיות עו"ה, כמו הַיְעָרִים (ירמיה כו כ), הַיּוֹנִים (יואל ד ו), הַיְּהוּדִים (אסתר ג ו)“. ולמטה גרסה הערה זו: ויקחו, ישאו, יסעו רפים בסבת גרוניות שאחריהם, וכן ויקנאו, גם קו"ף שואית בפעל משורש בקש לרוב רפה, חוץ מצווי, כמו בְּקָשׁוּ יִבְקָשׁוּ, בְּקָשׁוּ נִישׁ דגש בקוף, לפי שזה ציווין ; ומלת הַלּוּיִם רפה לרוב

השתמש בה". כלומר: נפל הדגש החזק מתוך האות ל'
מפני שהרבו יותר מדיי להשתמש במלה זו...
בלשון העיתונאים הפולמוסנים עליי להוסיף כאן :
פירושים אך למותר...

ד

ועתה, רבותיי, אבקש מכם לחזור ולקרוא את המובאות
(ציטאטות) הנזכרות מתוך "מורה הלשון" של חצ"ל, ולענות
על שאלתי הפשוטה: וכי כך מדברים בני-אדם חיים
בשפה חיה?

צר לי מאור, כי אין תחת ידי ברגע זה ספרו החשוב
של יהושע שטיינברג "מערכי לשון עבר". כדאי לקרוא
מה שכתב אז אחד מגדולי מדקדקינו במבואו לספרו זה נגד
גיבובי כללים, שנבנו על יוצאים מן הכלל משונים ומקריים
שאף אלה לא תמיד ודאים. וזה הבלשן הקפדן תמה
ומיתמה: הכואת היא לשון טבעית ומדוברת בפי העם — או
מלאכת נקדנים, שניקדו מה שניקדו בכתבי-הקודש מתוך
מסורות שונות מבלי התחשב כלל בשיח-שפתיהם של בני
בשר ודם?...

אין משמע מכאן, שחייבים אנו לבסור ולפסול את כל
הנרות הדקדוקיות כולן שבתנ"ך ולעשות דיבורנו העברי
אחיד ועקיב וחוקי ללא שום סטיות כל-שהן. חס וחלילה!
אך למותר להעיר, כי אין שפה טבעית בעולם, שאינה מבורכת
בסטיות ובזרויות. אם בדומם, בצומח, בחי ובמדבר אנו
מוצאים בריות משונות וצורות משונות, לא כל שכן בדיבור-

פה. אבל במה דברים אמורים? בשינויי נטיות, מין ומכפר וכדומה, שכן נתפתחו הדברים מדורי־דורות. אולם מה מקום לסילופים במבטא, בנגינה וכדומה? הנה, למשל, יש לנו מלרע ומלעיל: אך הייתכן שתחול אפילו במלה אחת הנגינה בהברה השלישית שלפני האחרונה? לא ייתכן.

דגש חזק הוא יסוד מוסד במבטא שפתנו מאז מעולם. לוא גם נאבה לדעת הבלשנים המהפכנים, הטוענים שכל הדגש החזק הזה לא היה ולא נברא בדיבור־פה לא בימי הבית הראשון ולא בימי הבית השני, אלא שראשוני הנקדנים במאה השישית למנינם בערך בדו מלבם דבר זה מתוך תיקוי ללשון הערבית (זו השקפה בלתי־היסטורית כלל, מאחר שהייתה מסורת חיה בהלכות הגייה מדור לדור, מסורת שהושמה לקו ולמשקלת בהנחת כללי הדקדוק). — הלא כולכם תסכימו, כי יסוד דקדוקי כזה בן אלף ושלוש מאות שנה אינו נמחה באפס־יד, ויש לו זכות הקיום במנגנון הלשוני שלנו. יתר על כן: כמה מלים — הגייתן משתנה על יסוד הדגש החזק, כגון: נָץ — לו (משורש: צלה) — גָּ — לו (משורש: נצל) וכדומה; וגם אל תשכחו, כי ספרדים ועוד שבטי־ישראל מבחינים בהגיית הדגש החזק המכפיל את האות.

ובכן רבותי, הריני „דגשן“ בלתי־מתפשר (אף כי לדאבוני איני מבטא זאת כלל, שכן הורגלתי מנעוריי, אך יש עוד כמה דברים, שאיני מקיים, ועם כל זה לא ייבטלו כלל בחיים ובתרבות). אף־על־פי־כן אם תכתשוני במכתש בתוך הריפות.

1. [אנחנו מצאנו, מסיבת נסוג אחר; נעמדה יחד (ישעיה נ ח). — פ"מ.]

לא אאמין בשום אופן ופנים שבעולם, כי אלדד ומידד, גללי
 ומללי, פלדש ופשחור בימי השופטים והבית הראשון, וזכאי
 ואלכסנדר, הורקנוס ושמאי בימי הבית השני – שהיו רגילים
 לבטא דגש חזק (וזה נכון, שכן האותיות כפולות בשמות
 פרטיים שבתרגומים היווני והרומי), והיו אומרים, למשל,
 „יקקלו“, „תננצלו“ וכדומה – לא אאמין, שאחד מהם ברגע
 שציווה למשרתים לאמור „כשתס–סעו לירושלים, תק–קחו
 משם את הסל–לים“, והמשרתים כבר נשאו רגליהם ללכת, מיד
 נמלך האדון בדעתו, הסמיק במקצת והרהר חרטה גמורה,
 נזדרז והבהיל את המשרתים לחזור והעיד בהם: „תתפללו
 עליי בבית־המקדש, כי חטאתי בביטוי־שפתיים, בבקשה
 מכם תס–עו לירושלים ותק–חו משם את הסל–לים, כי
 בחפזי שכחתי מה שכתב חצ־ל, שאותיות מ' ל' ק' ש' ס'
 שונאות דגש חזק“...

סוף פסוק: תורת הניקוד היא תורת הדיבור והיא
 צריכה לימוד בפי גדולים וקטנים, אבל עלינו לעשותה קלה,
 טבעית ושווה לכל נפש.